

OSOBITOSTI I PORIJEKLO SPLITSKOG SAKRAMENTARA

Domagoj Volarević

Sveučilište u Splitu
Katolički bogoslovni fakultet
domagoj.volarevic@du.t-com.hr

UDK: 091.14:27-523.41(497.583Split)*11*
<https://doi.org/10.34075/cs.54.4.1>
Izvorni znanstveni rad
Rad zaprimljen 3/2019.

Sažetak

Vrlo dragocjen srednjovjekovni rukopisni kodeks, koji se čuva u katedralnom arhivu splitske prvostolnice, a koji je mo. Šime Marović tipologizirao ga jekao aakramentar, često je dosad bio predmetom studija raznih znanstvenika. Spoznaje o njemu i njegovim vlastitostima polako su se nadopunjavale. Kako je riječ o liturgijskoj knjizi, neobično je što je liturgijski vid ove jedinstvene knjige nedovoljno istražen. Uz zaključke do kojih se došlo dosadašnjim istraživanjem i studijama, ostalo je i mnogo otvorenih pitanja. Jedno od njih je i porijeklo Sakramentara. Dosada je bila uobičajena hipoteza da ga je vjerojatno u Split iz Bologne donio nadbiskup Bernardo. Detaljnom analizom liturgijske i kodikološke strukture Sakramentara te otkrićima njegovih iznimnih, štoviše, jedinstvenih vlastitosti, došli smo do zaključaka o porijeklu ove knjige, o liturgijskim utjecajima koji su velikim dijelom oblikovali njezin sadržaj te naposljetku i o tome kako je Sakramentar stigao do Splita.

Ključne riječi: Splitski sakramentar, kodeks, rimska liturgija, galikanska liturgija, hispano-mozarapska liturgija

UVOD

U riznici splitske katedrale jedno od značajnijih mjesta zauzima srednjovjekovni rukopisni kodeks pisan na pergameni, označen kataloškim brojem *Cod. 624* (raniji kataloški broj bio je *127*).¹ Rukopis je prije bio označen kao misal, ali je posljednjih tridesetak godina poznat kao *Sacramentarium Spalatense*, Splitski sakramentar (u daljnjem tekstu označavamo ga kao **St**). Preciznija tipologija u

---

¹ Na listiću zalijepljenom s unutarnje strane drvene korice napisano je: *Archivium capituli cathedrali Spalatensis, no. 624, scr. D.*

odnosu na prethodnu plod je istraživanja mons. mo. Šime Marovića, kapelnika splitske katedrale, o čemu će u radu još biti riječi. Kodeks je i dalje vrlo zanimljivo vrelo ne samo s glazbenoga ili umjetničkoga i povijesnoga gledišta nego ponajprije s liturgijskoga gledišta. Osim samoga kodeksa **St** koji smo detaljno istražili, također smo za naše istraživanje razmotrili i dosadašnje spoznaje o **St**. Promatrajući ih kritički kroz prizmu liturgijske kodikologije i kritike, pokušavali smo otkriti neke dosad nepoznate detalje koji se tiču njegove prošlosti, ali i liturgijske strukture. Detaljnija liturgijska analiza kodeksa, rađena prema suvremenim standardima kodikologije i općenito liturgijske znanosti, pokazala je tako neke dosad nepoznate liturgijske značajke i osobitosti ovoga kodeksa te nas u konačnici uputila i prema spoznaji o mjestu njegova nastanka te redefiniciji hipoteze o njegovu dolasku u Split gdje se i danas čuva.²

1. OPIS KODEKSA

Dosadašnji proučavatelji dosta su dobro opisali kodeks s povijesno-umjetničkog i djelomično s liturgijskog aspekta. Osvrnut ćemo se kratko na najznačajnije studije o kodeksu **St**, čije su nam spoznaje dijelom poslužile kao polazište u našem istraživanju.

1.1. Dosadašnje spoznaje

Kodeks **St** dobro je poznat u znanstvenom krugu, ne samo u Hrvatsko nego i izvan njenih granica. Dosadašnja istraživanja i studije su potvrdile da se radi o vrlo vrijednoj knjizi sa povijesnoga i umjetničkoga aspekta, značajnoj za sam grad Split, ali i šire područje.

Prva studija u kojoj je moguće pronaći kraće opise kodeksa **St** je iz 19. stoljeća – *Vodja po Spljetu i Solinu*, autori – Jelić, Bulić i Rutar.³ Kontekst toga prikaza potrebno je gledati unutar obnovljenoga zanimanja historigrafije za povijest Hrvata u srednjem vijeku. Time se pokušalo, po našem mišljenju, legitimno, visoko u kulturološkom i umjetničkom i crkvenom smislu vrednovati hrvatsko srednjovjekovlje. Nadalje ga spominje i H. Folnesics u svome djelu *Die illuminierten Handschriften in Dalmatien - Illuminirani rukopisi u Dalmaciji*.⁴

² Istraživanje za ovaj rad dijelom je financirala Hrvatska zaklada za znanost u okviru projekta IP 6619 Cromuscodex70.

³ Usp. L. Jelić – F. Bulić – S. Rutar, *Vodja po Spljetu i Solinu*, Tiskara S. Artala, Zadar, 1894.

⁴ Usp. H. Folnesics, *Die illuminierten Handschriften in Dalmatien*, Leipzig, 1917.

Otprilike u isto vrijeme V. Novak se bavi srednjovjekovnim kodeksima s područja Hrvatske. Dok je Folnesicseva studija usmjerena na minijature u rukopisima, Novakov se nadasve zanima za paleografiju, pogotovo za prisustvo i razvoj beneventanskoga pisma u južnoj Hrvatskoj. Novak predstavlja **St** kao kao jedan od rukopisa koji su ili pisani beneventanom ili se u njima nalazi beneventana.⁵ Novak je očito upoznat s Folnesicsevim radom, na temelju kojega govori o povijesti beneventane u južnoj Hrvatskoj. Što se tiče konkretnijih podataka o **St** značajka je Novakova istraživanja da prvi put na temelju znanstvenih činjenica donosi hipotezu o porijeklu ovoga kodeksa.⁶ On pretpostavlja da je **St**, u to doba još uvijek označavan kao *missale*, nastao u Italiji, vjerojatno u Ravenni: krajem 12. stoljeća splitski nadbiskup Bernard, koji je porijeklom iz Ravenne, darovao bi ga Splitskoj Crkvi. Nakon toga kodeksu su pridodana dva pergamentska lista pisana beneventanom (glavni razlog Novakova interesa za **St**), koji su ostatak jednoga mnogo starijeg sakramentara.⁷ Ova hipoteza, koliko smo zaključili iz svih radova i studija o **St**, kasnije nije osporavana.

A. Badurina je, u monografiji *Illuminirani rukopisi u Hrvatskoj*, iz 1995., s povijesno-umjetničkog gledišta te na određen način proširujući Folnesicseve rezultate, prikazao rukopise (njih 265 od kojih su većina srednjovjekovni) koji se čuvaju u Hrvatskoj, a koji sadrže iluminacije i(li) inicijale.⁸ Rad možemo svrstati u znanstveno-popularni tip. U svakom slučaju Badurina nam potvrđuje činjenicu da su većina iluminiranih kodeksa (a gotovo svi poznati kodeksi u Hrvatskoj imaju neki inicijal ili iluminaciju) liturgijske knjige te je svjestan i njihove liturgijske važnosti.⁹ Ipak, ne ulazi ni u kakvu liturgijsku analizu bilo kojega rukopisa, već donosi kratki tehnički opis svakoga rukopisa kao i njegovu kratku povijest, posebno se referirajući na mjesto nastanka rukopisa. Neki podaci ipak nisu osvježeni novijim spoznajama pa su ponešto i zastarjeli. To vrijedi i za podatke o **St**, kojega Badurina još uvijek navodi kao *Misal*. Unatoč nepreciznosti-

---

⁵ Usp. V. Novak, *Scriptura beneventana s osobitim obzirom na tip dalmatinske beneventane*, Sveučilišna knjižnica, Zagreb, 1920.

⁶ Usp. V. Novak, *Notae palaeographicae*, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 15/1 (1928.), 159-222.

⁷ Usp. B. Barroffio - Š. Marović, *Il sacramentario rituale di Spalato e la tradizione eucologica latina*, *Ecclesia orans*, 4 (1987.), 235-241.

⁸ Usp. A. Badurina, *Illuminated manuscripts in Croatia*, Kršćanska sadašnjost - Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 1995.

⁹ Usp. A. Badurina, *Illuminated manuscripts in Croatia*, 8-10.

ma i neažurnostima,¹⁰ Badurinina je monografija, zbog osnovnih podataka i osnovne literature¹¹ o svakom kodeksu, još uvijek nezaobilazna pomoć u proučavanju srednjovjekovnih kodeksa u Hrvatskoj. U monografiji *Riznica splitske katedrale*, autori D. Deša, N. Gogala i S. Matijević **St** predstavljaju kao rukopisni i umjetnički "spomenik" srednjovjekovlja. Ne spominju nikakvu tipologiju knjige niti njezinu liturgijsku narav.¹² Svrha ove kratke monografije je očito predstavljanje kulturnih dobara grada Splita široj publici. Kodeks **St** među ostalim to i jest.

Najcjelovitiji rad o **St** dosada, u smislu preciznosti i točnosti podataka, napose o liturgijskim značajkama, jest onaj mo. Š. Marovića. Osamdesetih godina dvadesetog stoljeća tijekom istraživačkog rada na magisteriju¹³ iz gregorijanskog pjevanja, Marović je došao do mnogih spoznaja o **St**, od kojih je iz naše perspektive najvažnija precizirana tipologija: utvrdio je da je **St** sakramentar, a ne kako se do tada već uvriježilo misal. Također je vrlo točno utvrdio da **St** sadrži više slojeva raznih povijesnih i liturgijskih utjecaja. Izuzev ove Marovićeve analize koja je također ograničena za potrebe muzikološkoga istraživanja, **St** nikada nije detaljnije analiziran s liturgijskoga aspekta. Marovići su rezultati s liturgijskoga stajališta zasigurno najpotpuniji dosada te su nam zato poslužili kao osnovno polazište u našem detaljnijem istraživanju liturgijskih specifičnosti kodeksa.

1.2. Materijalni opis kodeksa

1.2.1. Korice¹⁴

St je ukoričen u korice od bademova drva, koje su nekoć bile presvučene i kožom. Na njih su tijekom srednjeg vijeka postavlje-

¹⁰ Usp. *Isto*, 90-91. Zanimljivo je da Badurina nije konzultirao rad Baroffia i Marovića u kojoj je točnije objašnjenja tipologija kodeksa *St*. Također navodi da mu je mjesto nastanka u sjevernoj Italiji ili sjevernoj Europi, dakle dosta neprecizno, unatoč tomu što je Marović već dvije godine ranije na hrvatskom jeziku objavio spoznaje o *Sakramentaru* i području na kojemu je nastao.

¹¹ Usp. A. Badurina, *Illuminated manuscripts in Croatia*, 116-124.

¹² Usp. D. Deša - N. Gogala - S. Matijević, *Riznica splitske katedrale*, Izdanje Muzeja grada Splita, Split, 1972., 153-154.

¹³ Usp. Š. Marović, *Il Sacramentario del tesoro della cattedrale di Split (sig. 624) – Sacramentarium spalatense. Tesi di magistero*, Pontificio Istituto di musica sacra, Roma, 1988. Dio rezultata istraživanja objavljeni su i obliku članka na hrvatskom i talijanskom jeziku. Na hrvatskom: Š. Marović, *Sakramentar riznice splitske katedrale, Bašćinski glasi* (1993.), 51-98. Na talijanskom: vidi bilješku 6.

¹⁴ Zahvaljujemo povjesničarki umjetnosti Kristini Babić koja nam je pomogla u opisu korica kodeksa.

ni srebrni okviri, pokrovi korica,¹⁵ remek-djelo reljefne tehnike, koji nam otkrivaju izuzetnu sposobnost onoga tko ih je izradio. Na srebrnim pokrovima korica nalaze se i reljefi pozlaćenih figura. Prvi srebrni pokrov prikazuje Krista Kralja koji sjedi na nebeskom prijestolju u svečanoj odjeći.¹⁶ Drugim riječima prikazan je *Krist Kralj - Pantokrator*. Pored Kristove glave urezan je monogram IHS XPC – *Iesus Christos*. Lik Krista nalazi se unutar vijenca, “mandorle”, uobičajene za srednji vijek, dočim oko mandorle imamo tetramorfne simbole evanđelista: na gornjoj lijevoj strani je orao (simbol sv. Ivana evanđelista), na gornjoj desnoj strani je anđeo (simbol sv. Mateja), na donjoj lijevoj strani je lav (simbol sv. Marka) i na donjoj desnoj strani je vol (simbol sv. Luke).

Druga srebrna korica prikazuje raspeće Kristovo s likovima Majke Kristove i sv. Ivana evanđelista, a nad poprečnom gredom križa stoje dva anđela. Izuzetno se ističe i *titulus* na križu, koji ne koristi uobičajeni ikonografski, tj. skraćeni prikaz natpisa (INRI), već je natpis u cijelosti napisan.¹⁷ Ispod križa prikazana je Adamova lubanja. Rubovi obaju srebrnih pokrova obrubljeni su prikazom vijenca od cvijeća i drugoga bilja. Nastanak ovih korica autori obično smještaju u 13. stoljeće, svakako nakon što bi kodeks došao do Splita.¹⁸

1.2.2. Dimenzije kodeksa i impostacija listova

Dimenzije listova su 150 x 230 mm. Prostor za pisanje na listu uređen je u jednom stupcu dimenzija 100 x 165 mm u 18 redaka. Prva dva i posljednja dva lista ne sadrže nikakav tekst pa ni označene retke za pisanje, nego se radi o nešto kasnijim dodacima koji učvršćuju uvez. Formula kojom se opisuju dimenzije kodeksa prema kodikološkoj metodologiji opisuje retke i margine lista poput jednadžbe i uvijek se odnosi na *recto* stranu lista. Prvi dio je širina lista u kojoj se navode (obično u milimetrima sa znakom zbrajanja među podacima) širina unutarnje margine, širina stupca teksta pa onda širina vanjske margine. Nakon podataka o širini lista dolazi

---

¹⁵ Marović se poziva na Novakova istraživanja koji na temelju srebrnih korica sakramentara i njihove sličnosti sa koricama Evanđelistara iz 12. stoljeća, pretpostavlja da su nastale u Italiji pa bi posljedično i sam kodeks bio donošen iz Italije, što se uklapalo u tradicionalnu hipotezu prema kojoj ga je u Split donio nadbiskup Bernardo krajem 12. ili početkom 13. stoljeća. Usp. Marović, *Sakramentar riznice splitske katedrale*, 66.

¹⁶ Usp. D. Deša - N. Gogala - S. Matijević, *Riznica Splitske katedrale*, 154.

¹⁷ *Iesus Nazarenus Rex Iud(a)eorum*. Ime Isus - *Iesus*, napisano je skraćeno kako je u ikonografiji toga vremena uobičajeno: IHS. Usp. Deša - Gogala - Matijević, *Riznica Splitske katedrale*, 154.

¹⁸ Usp. V. Novak, *Notae palaeographicae*, 159-187.

matematički znak množenja X, te se navode podaci o visini (duljini) lista na isti način kao i za širinu – samo što su umjesto unutarnje i vanjske marginu, sada donja i gornja margina. Dakle u dijelu formule koji opisuje visinu lista navodi se “visina” (ili širina) gornje margine, visina stupca teksta, te visina donje margine. U zagradi pored visine stupca teksta obično se navode širina pojedinoga retka i broj redaka u stupcu. Prema tome formula dimenzija i impostacije stranice jest sljedeća:

$$20 + 90 + 40 \times 10 + 160 \text{ (R. 8.8, 18) } +60$$

Tekst je uglavnom dobro sačuvan i lako čitljiv. Na pojedinim listovima imamo minijature, iluminacije, kao i inicijale. Pojedini inicijali su detaljnije ukrašeni,¹⁹ ali većina je inicijala jednostavno ukrašena: izmjenjuju se crvena i plava tinta u euhološkim formulama u cijelom kodeksu.

1.2.3. Paginacija

Svi listovi označeni su arapskim brojkama, a upisani su olovkom u gornji desni kut na *recto* stranu lista u novije vrijeme. Već smo spomenuli da je materijal od kojega su izrađeni listovi pergamentna, izuzetno dobro očuvana, osim nekoliko prvih i posljednjih listova kodeksa koji su oštećeni, odnosno istrošeni, na kojima je tekst izbljedio od uporabe. To nije ništa čudno jer u mnogim srednjovjekovnim kodeksima postoje slična oštećenja. Osim izbljedjelog teksta moramo spomenuti i ponešto oštećenu, ali prekrasnu minijaturu koja prikazuje raspeće na listu *f. 3r* u **St**.

Složenost i heterogenost kodeksa odaju nam njegovu, nije pretjerano kazati, uzbudljivu prošlost. Kodeks je bio često korišten: naime u trenutnom stanju pri prelistavanju listova još je Marović uočio kako liturgijski formulari na nekim listovima nisu poredani očekivanim redosljedom. To je rezultat čestoga korištenja kodeksa koji se u jednom trenutku u povijesti, kada vjerojatno više nije bio korišten, jednostavno pokidao, u smislu da su listovi poispadali, a kasnije su jednostavno skupljeni i sastavljeni onako kako su zatečeni.²⁰ Arhivar je kasnije ne vodeći računa o ispravnom redosljedu formula samo olovkom upisao brojeve stranica i to je stanje ostalo do danas. Tu je načinio i grešku pri upisivanju broja listova. Nakon lista 113, upisan je ponovno list 112 te nakon nje-

¹⁹ Velike inicijale koji već pokazuju zavidnu vještinu ukrašavanja imamo na ff. 4r i 4v.

²⁰ Da je **St** bio još uvijek korišten u vrijeme kada se ponovno dogodio uvez u aktualno stanje, vjerojatno bi ispremiješani listovi bili složeni ispravnim redosljedom.

ga slijedi list 114. Stoga imamo dva lista označena sa brojem 112. Prema suvremenim kodikološkim metodama ovakve se greške ukoliko ih ima u kodeksima redovito rješavaju na način da se drugi list označi jednostavno 112bis.²¹ To je metoda koju smo i mi koristili kako bismo pojednostavnili praćenje liturgijske strukture.

1.2.4. Osnovne paleografske značajke

Najveći dio teksta u **St** pisan je *karolinškom minuskulom*. Naknadni interventi, odnosno kasnije umetnuti listovi pisani su *goticom*. Pri kraju kodeksa nalaze se dva starija lista pisana *dalmatinskom beneventanom*.²² Ovi su listovi prilično stariji od ostatka kodeksa. Listovi koji sadrže goticu očito su umetnuti s namjerom, kao kasnija dopuna u razvoju određenih liturgijskih obreda. Vrlo jasan dokaz u prilog tome jest impostacija tih listova koji su u dimenzijama jednaki kao i oni pisani karolinom. Listovi pisani beneventanom se razlikuju. Čak i karolinška minuskula pokazuje stilske varijacije – ne radi se o različitim epohama pisanja, već prije o različitim pisarima na tom glavnom dijelu kodeksa.²³

2. LITURGIJSKI SADRŽAJ

Prva dva lista umetnuti su kao naknadno učvršćenje, nakon primarnoga uveza te nisu uopće bili predviđeni za pisanje. Pokazatelj toga jest i njihova debljina: u odnosu na ostatak listova u kodeksu ta su dva lista nešto deblja. To nam u konačnici svjedoči da je kodeks još za vrijeme uporabe u srednjovjekovnom razdoblju bio obnavljan. Gdje se pretpostavljena obnova dogodila – u Splitu

---

²¹ Kodikologija ne označuje stranice u današnjem smislu, već listove. Svaki list ima prednju (*recto*) i stražnju (*verso*) stranu. U označavanju broja listova stoga se vodi računa o toj metodi pa se listovi označuju brojem i oznakom *r* ili *v* ovisno od toga radi li se već o prednjoj ili stražnjoj strani lista. Npr. f. 5r označuje 5 list (*folium*) i njegovu prednju stranu (*recto*). U **St** imamo grešku pri upisivanju broja listova. Nakon lista 113, upisan je ponovno list 112 te nakon njega slijedi list 114. Stoga imamo dva lista označena sa brojem 112. Š. Marović je doslovno slijedio ovakvu paginaciju, s tim da je list na kojemu je greška, odnosno drugi sa brojem 112, označio sa f 114 (112), te je tako nastavio. Usp. Š. Marović, *Il Sacramentario del tesoro della cattedrale di Split*, 15-30.

²² Usp. V. Novak, *Notae palaeographicae*, 159. Radi se o jedinstvenoj dvolisnici, *monionu*, dva lista koji su iz nekoga mnogo starijega sakramentara. Držimo da ih je netko od arhivara, želeći ih sačuvati, još u srednjem vijeku umetnuo unutar već postojeće knjige koja se u to doba koristila u katedrali.

²³ Npr. na f. 21r horizontalna crtica iznad slova *p* je ponešto zakrivljena, valovita, dok na f. 133r je potpuno ravna.

ili negdje gdje je kodeks bio prije nego je stigao do Splita – nemamo nikakvih podataka, ali za pretpostaviti je da je bila u Splitu. Prvi list na kojemu je nešto pisano, odnosno bolje reći slikano jest treći (f. 3r). Na f. 3r²⁴ nalazimo prekrasnu minijaturu koja prikazuje Kristovo raspeće. Taj prikaz jako podsjeća na onaj sa stražnje srebrne korice kodeksa. Zanimljiv je i znakovit izbor boja u minijaturi. Nebo je zlatno, dok je zemlja (Kalvarija) u plavoj boji!

Liturgijska struktura sličnih kodeksa, ali i tekstualni sadržaj **St.** upućuju da bi nakon f. 3r, dakle na f. 3v, trebao početi tekst koji sadrži misni kanon. List f. 3v ima vlastitu impostaciju različitu od osnovne prikazane ranije. Također unatoč izbljedjelom tekstu razlučuju se jasno i različiti tipovi pisma i različita veličina slova: pri vrhu stranice su manja slova, dok su dalje otprilike dvostruko veća. Stoga možemo zaključiti kako je i f. 3 kasniji dodatak – moguće da je stavljen kao zamjena za potrošene i neupotrebljive listove.²⁵

2.1. Liturgijska struktura

Polazeći u svome istraživanju od slijeda liturgijskih formula kako ih je zatekao u aktualnom staju kodeksa te ih uspoređujući s drugim srednjovjekovnim izvorima Marović je pokazao očitu diskrepanciju u rasporedu liturgijskih formula u **St.** Kasnije je usporednom analizom s obrascima iz drugih značajnih sakramentara došao do izvornoga slijeda.²⁶

Mi donosimo trenutno zatečeno stanje, s ponešto prilagođenim naslovima obrazaca i detaljnijim ažuriranjem, u odnosu na Marovićev prikaz, zahvaljujući suvremenoj liturgijskoj metodologiji i metodama za kritiku liturgijskog teksta.

²⁴ Na gornjem dijelu toga lista nalazi se redak izbljedjeloga teksta koji je gotovo nečitljiv. Ostali dio stranice sadrži minijaturu na kojoj je prikazano raspeće. Usp. A. Badurina, *Illuminated manuscripts in Croatia*, 91.

²⁵ Tekstualna kritika u budućnosti bi trebala pokazati o kojemu tekstu je riječ. Prema rasporedu i strukturi sakramentara iz toga doba vjerojatno f. 3v sadrži misni kanon. Kako su se misni kanoni unutar kodeksa najčešće koristili, nije neobično što bi se i nakon nekoga vremena istrošili pogotovo neadekvatnim rukovanjem. Stoga je logično da je možda i bio zamijenjen novim listom s novim misnim kanonom. Stil pisma kako se može razaznati s f. 3v, kao i kodikološka struktura prema kojoj su ff. 3 i 4 jedna dvolisnica, *monion*, te da nisu dio *quaterniona*, koji su uobičajena forma, i u **St.** pokazuje da je ova hipoteza izgledna.

²⁶ Usp. Š. Marović, Sakramentar riznice splitske katedrale, 56-57. Diskrepancija je vidljiva već iz samih naslova formulara bez detaljnije analize teksta. Npr. na f. 20v imamo obrazac *Feria VI*, nakon kojega na sljedećem listu imamo obrazac *Feria II*. Dakle nakon *petka (Feria VI)* imamo *ponedjeljak (Feria II)*.

SACRAMENTARIUM SPALATENSE

Liturgijska shema

ff 3r - 9v	Ordo missae
f 10r	In vigilia Nativitatis Domini
	In galli cantu
f 11r	In mane
f 11v	In die
f 12v	Dominica I post nativitatem Domini
	De sancta Maria
f 13r	In octava Domini
f 13v	Vigilia Epyphaniae
f 14r	In die
f 14v	Dominica I post Epyphaniae
f 15r	In octava Epyphaniae
f 15v	Dominica II
	Dominica III
f 16r	Dominica IIII
f 16v	Dominica V
	Dominica VI
f 17r	Dominica in LXX
	Dominica in LX
f 17v	Dominica in L
f 18r	Benedictio cyneris. Feria IIII
f 19v	Ad missam
f 20r	Feria V
f 20v	Feria VI
f 21r	Feria II
	Feria III
f 21v	Feria IIII
f 22r	Feria V
f 22v	Feria VI
	Sabbato
f 23r	Feria V

f 23v	Feria VI
f 24r	Sabbato
f 24v	Dominica in XL
f 25v	Dominica II
f 26r	Feria II
	Feria III
f 26v	Feria IIII
f 27r	Sabbato
	Dominica III
f 27v	Feria II
f 28r	Dominica in ramis palmarum
f 29r	Lectio libri Exodi
f 30v	Sequentina sancti Evangelii secundum Matthaëum
f 31r	Benedictio olivarum ²⁷
f 32v	Benedictio palmarum
f 33v	Sabbato
f 34v	Feria II
	Feria III
f 35r	Feria IIII
f 36r	<i>Feria V</i>
f 37r	Feria VI
f 40r	Feria IIII
f 40 v	Feria V
f 41r	Feria III
	Feria IIII
f 41v	Feria V
f 42r	Feria VI
f 42v	Sabbato
f 43r	Dominica IIII
f 43v	Feria II
	Feria III

²⁷ Marović u prikaz liturgijske strukture nije uvrstio ovaj blagoslov. Usp. Š. Marović, Sakramentar rznice splitske katedrale, 70.

f 44r	Dominica V
	Feria II
f 44v	Feria III
f 45r	Feria IIII
f 45v	Feria V
f 46r	Feria VI
f 46v	Sabbato
f 47r	Feria VI
f 47v	Sabbato
f 51r	Ad missam
f 52r	In die
f 53r	Feria II
f 54r	Feria III
f 54v	Feria IIII
f 55r	Feria V
f 56r	Feria VI
f 56v	Sabbato
f 57r	Dominica post alba
f 57v	Dominica II
	Dominica III
f 58r	Dominica IIII
f 58v	Dominica V
	Feria II
f 59r	Vigilia Ascensionis Domini
f 59v	In die
f 60r	Dominica I post Ascensionem
f 60v	Sabbato sancto Pentecosten
f 62v	In die
f 63v	Feria II
	Feria III
f 64r	Feria IIII
f 64v	V feria
	Feria VI
f 65r	Sabbato

f 66r	De Sanctissima Trinitate
f 67r	Dominica I post Pentecosten
	Dominica II
f 67v	Dominica III
f 68r	Dominica IV
	Dominica V
f 68v	Dominica VI
f 69r	Dominica VII
	Dominica VIII
f 69v	Dominica VIII
f 70r	Dominica X
f 70v	Dominica XI
	Dominica XII
f 71r	Dominica XIII
f 71v	Dominica XII ^[II]
	Dominica XV
f 72r	Dominica XVI
f 72v	Dominica XVII
	Feria IIII
f 73r	Feria VI
f 73v	Sabbato
f 74r	Dominica XVIII
f 74v	Dominica XX
	Dominica XXI
f 75r	Dominica XXII
	Dominica XXIII
f 75v	Dominica XXIII
f 76r	Dominica I de Adventu Domini
f 76v	Dominica II
f 77r	Dominica III
	Feria IIII
f 77v	Feria VI
f 78r	Sabbato
f 79r	Dominica IIII

	De Omnibus sanctis
f 80r	In natale sancti Stephani protomartyris
f 80v	Sancti Iohannis Evangelistae
f 81r	In natale sanctorum Innocentum
	Silvestri papae
f 81v	Hylarii atque Remigii
f 82r	Felicis inpicis
	Mauri abbatis
f 82v	Marcelli papae et martyris
f 83r	Priscae martyris
	Fabiani et Sebastiani matyrum
f 84r	Agnetis martyris
f 84v	Vincentii mris
	Conversione sancti Pauli
f 85r	Pr<a>eieci Martyris
f 85v	Agnetis scdo
f 86r	Benedictio cereorum
f 90r	In purificatione sanctae Mariae
f 91v	In die
f 92r	Agath<a>e martyris
f 92v	Scolasticae virginis
f 93r	Valentini martyris
f 93v	Eodem die - Sanctorum Valentini, Vitali, Feliculae, Zenonis
f 94r	Cathedra sancti Petri
	Mathiae apostoli
f 94v	Albini confessoris
f 95r	Perpetuae et Felicitatis
f 95v	Gregorii papae (depositio)
	Benedicti abbatis
f 96r	In annuntiatione sanctae Mariae
f 97r	Ambrosii confessoris
	Tyburcii, Valeriani, Maximi
f 97v	Georgii martyris

f 98r	Marci evangelistae
f 98v	Vitalis martyris
	Phylippi et Iacobi
f 99r	In inventione Sanctae crucis
f 100r	Eodem die - Alexandri, Eventii et Theoduli
f 100v	Iohannis Flagelatio - Sancti Iohannis ante Portam latinam
	Gordiani et Epymachi
f 101r	Sancti Pancratii martyris
	Sanctorum Nerei et Achillei
f 101v	Sancta Mariae ad Martyres
f 102r	Urbani papae et martyris
f 102v	Nichomedi martyris
	Marcellini et Petri
f 103r	Primi et Feliciani
f 103v	Sancti Barnabae apostoli
f 104r	Basilidis, Cyrini, Naboris et Nazarii martyrum
	Marci et Marcelliani
f 104v	Gervasii et Prothasii martyrum
f 105r	Vigilia sancti Iohannis Baptistae
f 106r	Iohannis et Pauli martyrum
f 106v	Vigilia apostoli Petri et Pauli
f 107r	Ipsodie Leonis papae (intra messa festa nel Petri et Pauli!!!)
f 108r	Commemoratio sancti Pauli
f 108v	Processi et Martiniani martyrum
f 109r	Translatione s. Martini
	In octava apostolorum
f 109v	VII Fer missa (<i>Septem fratrem sanctorum</i>)
f 110r	Translatio s. Benedicti
	In festivitate s. Ierusalem (<i>Pro custodia monasterii et habiattorum eius</i>)
f 110v	Praxedis virginis
	Mariae Magdalenae
f 111r	Apollinaris Martyris

f 111v	Vigilia sancti Iacobi
f 112r	In die
f 112v	Christophori et Cucuphati
f 113r	Felicis, Simplicii, Faustini et Beatrici
f 112bis r	Sanctorum Abdon et Sennen
	Germani confessoris atque pontificis
f 114r	Ad vincula Sancti Petri
	Ipsa die Sanctorum Machabeorum
f 114v	Stephani papae et martyris
f 115r	Inventio sancti Stephani
	Syxti, Felicissimi, Agapiti
f 115v	Benedictio uvae
f 116r	Donati episcopi et martyris
f 116v	Cyriaci cum sociis suis
	Vigilia sancti Laurentii
f 117r	In mane
f 117v	In die
	Tyburcii martyris
f 118r	<H>ypoliti martyris
f 118v	Eusebii confessoris
	Vigilia assumptionis Sanctae Mariae
f 119r	In die
f 120r	In octava sancti Laurentii
	Agapiti martyris
f 120v	Tymothei et Symphoriani
f 121r	Vigilia sancti Bartholomei
f 121v	In die
	Hermetis martyris
f 122r	Augustini confessoris
f 122v	<Decollatio Sancti> Iohannis Baptistae
f 123r	Sabin<a>e virginis et martyris
f 123v	Sanctorum Felicis et Adaucti martyres
	In Nativitate Sanctae Mariae

f 124v	<H>adriani martyris
	Gorgonii martyris
f 125r	Proti et Iacincti
	In exaltatione sanctae crucis
f 126r	Sanctorum Cornelii et Cipriani
	Sancti Nichomedis martyris
f 126v	S. Eufemie virginis et sanctorum Luci<a>e et Geminiani
f 127r	In vigilia sancti Mathei apostolis
f 127v	Sancti Mathei
f 128r	Natale sanctorvm Mavricii Exsvperii Candidi et sociis
f 128v	Cosm<a>e et Damiani
	S. Michael Archangeli
f 129r	Iheronimi pbri (!)
f 129v	Vedasti, Remigii, Germani confessoris
f 130r	Leodegarii martyris
f 130v	Marchi, episcopi et confessoris
f 131r	Dionisii confessoris
f 131v	Calixti papae
	Lucae evangelistae
f 132r	Crispini et Crispiniani
f 132v	Vigilia apostoli Simoni et Iudae
	In die
f 133v	Vigilia omnium sanctorum
	In die
f 134v	Eodem die Cesarii martyris
	III coronatorum
f 135r	Theodouli martyris
f 135v	Mennae Martyris
	Eodem die Martini confessoris
f 136r	C<a>eciliae virginis
	Clementis martyris
f 136v	Felicitatis martyris
f 137r	C<h>risogoni martyris

	Saturnini martyris
f 137v	Vigilia sancti Andreae
f 138r	In die
	Beati Nicholai conf.
f 138v	Octava sancti Andreae
f 139r	Eulaliae martyris
	Damasi papae
f 139v	Luciae virginis
f 140r	In festiuitate sancti Lazari officium
f 140v	[Vigilia] Thomae apostoli
f 141r	In die
	In natale sanctorum apostolorum
f 141v	Unius martyris
f 142v	Plurimorum martyrum
f 143r	In natale unius pontificis
f 143v	In natale unius confessoris
f 144r	Plurimorum confessorum
f 144v	In natale unius virginis et martyris
	In deédiuicatione templi
f 145v	Alia missa
f 146v	De sancta Trinitate
	Lectio ad Corinthios
	<i>Secundum Iohannem</i>
f 147r	<i>Pr<a>efatio</i>
f 147v	In honore Sanctae Mariae
	<i>Lectio I. Sapientiae</i>
f 148r	<i>Secundum Lucam</i>
f 148v	De Sancta Cruce
	<i>Ad Philipenses</i>
f 149r	<i>Secundum Matthaeum</i>
f 149v	In honore sanctorum angelorum
	Lectio libri Apocalipsis Iohannis apostoli
	<i>Secundum Matthaeum</i>

f 150r	De omnibus sanctis
f 150v	Ad gratiam Sancti Spiritus postulanda
f 151r	De sancta sapientia
f 151v	Ad poscendum donum karitatis
	Pro familiaribus
f 152r	<i>Lectio Ieremiae prophetae</i>
	<i>Secundum Lucam</i>
f 153r	Missa pro semetipso
f 153v	Alia missa
f 154r	Alia missa
f 154v	Alia missa
f 155r	Pro temptatione inimicorum invisibilium
f 155v	Contra temptationes carnis
f 156r	Missa pro episcopo
f 156v	Pro petitione lacrimarum
f 157r	Pro rege
f 157v	Pro abbate et congregatio
	Pro amico vivente
f 158r	Alia missa
f 158v	Pro familiaribus
f 159v	Pro concordia fratrum
f 160r	Pro pace
f 160v	Contra paganos
f 161v	Pro peccatis
f 162r	Pro quacumque tribulatione
f 162v	Ad pluviam postulandam
	Pro serenitate
f 163r	Pro iter agentibus missa
f 164r	Pro infirmo
f 164v	Missa generalis
f 165r	Alia missa
f 168v	Missa pro eo qui proximus est morti
f 169r	Incipit ordo ad sponsandam mulierem

f 172v	Incipit ordo ad cathecuminum faciendum
f 173v	Benedictio salis
f 178v	Benedictio fontis
f 183r	Incipit ordo ad visitandum infirmorum
f 192r	Commendatio animae - Liturgia funeralis
f 200r	Missa pro patre et matre
f 200v	Pro benefactoribus nostris defunctis
f. 202r	(Missa in tribulatione)
f. 202v	Sancti Francisci Confessoris
	Sancti Dominici
f. 203r	Incognita
f. 203v	(Missa pro navigantibus)
f 204r	In sancti Stephani regis
f 205r	In die depositionis missa
f 206r	Missa pro defuncto sacerdote vel episcopo
f 207r	Alia missa
f 208r	Missa pro episcopo vel sacerdote
f 209v	Pro congregationem fratrum et sororum
f 210r	Pro defunctis
f 210v	Missa pro femina defuncta
f 211r	In die depositionis missa
	In die anniversarii
f 211v	Alia missa
f 212r	Missa pro defuncto
f 212v	Pro femina defuncta
f 213r	Pro desiderante p<a>enitentiam
f 213v	Pro his qui in cimiterio requiescant
f 214r	Pro cunctis fidelibus defunctis
f 214v	Exorcismus salis
f 215r	Exorcismus aquae
f 216r	Benedictio salis et aquae

Pažljivije promatranje slijeda formula od f. 20r do f. 47v pokazuje rečene nedosljednosti uočene već od Š. Marovića:²⁸ više je nego očit pogrešan slijed dana u tjednu. Dakle, izvorni slijed listova i svešćića u ovome pogrešno uređenom dijelu kodeksa, a time i liturgijska struktura jest sljedeća:

f 20v	Feria VI
f 24r	Sabbato
f 24v	Dominica in XL
f 21r	Feria II
	Feria III
f 21v	Feria IIII
f 22r	Feria V
f 22v	Feria VI
	Sabbato
f 25v	Dominica II
f 26r	Feria II
	Feria III
f 26v	Feria IIII
f 23r	Feria V
f 23v	Feria VI
f 27r	Sabbato
	Dominica III
f 27v	Feria II
f 41r	Feria III
	Feria IIII
f 41v	Feria V
f 42r	Feria VI
f 42v	Sabbato
f 43r	Dominica IIII
f 43v	Feria II
	Feria III

²⁸ Usp. Š. Marović, Sakramentar riznice splitske katedrale, 69-79.

f 40r	Feria III
f 40 v	Feria V
f 47r	Feria VI
f 47v	Sabbato
f 44r	Dominica V
	Feria II
f 44v	Feria III
f 45r	Feria IIII
f 45v	Feria V
f 46r	Feria VI
f 46v	Sabbato
f 28r	Dominica in ramis palmarum
f 31r	Benedictio olivarum
f 32v	Benedictio palmarum
f 34v	Feria II
	Feria III
f 35r	Feria IIII
f 36r	Feria V
f 37r	Feria VI
f 33v	Sabbato

Iako nije bio u mogućnosti koristiti metode suvremene kodikologije Marović je ipak uz dosta napora uspješno rekonstruirao izvoran slijed obrazaca.²⁹ Uspoređujući tekstove misnih formula u obrascima možemo potvrditi Marovićeve rezultate, što potvrđuju i rezultati naše kodikološke analize. Zahvaljujući tim spoznajama zaključujemo kako se od Marovića ponovno uspostavljen redosljed listova i svešćića savršeno uklapa u izvorni liturgijski slijed formula zasvjedočen u srednjovjekovnim liturgijskim izvorima. Ipak do danas kodeks nije restauriran na način da se uspostavi izvorni slijed listova te da se prilagodi kodikološka numeracija.³⁰

²⁹ Usp. Š. Marović, *Sakramentar riznice splitske katedrale*, 69-79.

³⁰ U tu svrhu prijedlog čuvarima Katedralne riznice kao i konzervatorima jest da se kodeks čim prije restaurira i ponovno uveže u najizvornije moguće stanje, vodeći dakako računa i o kasnijim umetcima.

2.2. Tipološki dijelovi

Daljnja značajka **St**, izuzmemo li dodatke koji su ponešto poremetili izvornu strukturu, jesu jasno razlučeni tipološki dijelovi, odnosno, *temporal*, *sanktoral*, zajedničke te obredne mise.

Na ovoj osnovi obrasce u sakramentaru možemo općenito razvrstati na sljedeći način:

ff. 3r – 79v	Temporal
ff. 80r – 141r	Sanktoral ³¹
ff. 141v – 214r	Zajedničke i obredne mise – <i>communia et missae rituales</i>
ff. 214v – 216r	Egzorcizmi

Ovdje nismo uzeli u obzir kasnije dodane listove pri kraju kodeksa. Rani sakramentari, pa čak i dobar dio sakramentara u visokom srednjem vijeku, još uvijek ima isprepletene tipološke sadržaje: iako još od Gelazijevskoga sakramentara postoji razlikovanje većih dijelova tzv. *temporal* i *sanktorala*,³² ipak se još uvijek neka svetačka slavlja nalaze inkorporirana u *temporal*, dakle u Gospodnja slavlja i nedjelje tijekom liturgijske godine. Uobičajeni primjer su blagdani sv. Stjepana Prvomučenika i sv. Ivana apostola i evanđelista. Nerijetko ih u srednjovjekovnim liturgijskim knjigama nalazimo unutar Božićnoga *temporal*, odmah, što je i logično nakon Božića. U **St** ne nalaze se odmah nakon Božića, nego tek na tematski novome dijelu kodeksa na f. 80r i f. 80v. Na temelju ovoga možemo promatrati kako je **St** jedan od praktičnih razvojnih koraka prema cjelovitom razlučivanju *sanktorala*, *temporal* kao i obrednih i zajedničkih misa u liturgijskim knjigama.³³ Iako ovo, pogotovo u 12. stoljeću, nije nikakva revolucionarna značajka, ipak je posljedni pokazatelj razvoja liturgijskih knjiga prema misalu, kojemu je sakramentar tipološka baza iz koje se razvio.

³¹ Neki dijelovi *sanktorala* nalaze se i nakon f. 200 o čemu će još biti riječi. Radi se o kasnijim dodacima.

³² Usp. *Liber Sacramentorum Romanae Ecclesiae Ordinis Anni circuli*. (Cod. Vat. Reg. Lat. 316/Paris Bibl. Nat. 719. 1/56) *Sacramentarium Gelasianum* (RED, Series maior, Fontes IV), ur. L.C. Mohlberg - L. Eizenhöfer - P. Siffirin, Herder, Roma, ³1981.

³³ Ovo je važan podatak, jer kodeks pod kataloškim brojem 625, trenutno poznatiji kao *Splitski evanđelistar iz 12. stoljeća*, (napomenimo da ga je dovoljno nazivati *Splitski evanđelistar!*) dakle suvremen **St** kodeksu, još uvijek ima slijed liturgijske godine u kojemu su dijelovi *sanktorala* inkorporirani u *temporal*.

2.2.1. Tipologija

Tipološko ustrojstvo kodeksa **St**, ako ga usporedimo sa suvremenim liturgijskim knjigama, odnosno s knjigama od Tridentskoga Sabora do naših dana, praktično je istovjetno s misalima. Uostalom kako je rečeno **St** dugo je vremena bio nazivan *Missale Romanum*.³⁴ Zahvaljujući Š. Maroviću, barem u posljednja dva desetljeća, u Hrvatskoj znanstvenoj javnosti kodeks se počeo nazivati *Sacramentarium Spalatense – Splitski sakramentar*. Zašto sakramentar? Koja je razlika između misala i sakramentara?

Sakramentar je liturgijska knjiga koja sadrži sve dijelove misnoga slavlja potrebne predvoditelju slavlja, dakle tzv. predsjedateljske molitve i dijelove koji u lijepom i skladnom liturgijskom slavlju spadaju na predsjedatelja liturgijskoga slavlja.³⁵ Predsjedatelj može biti biskup ili svećenik. Najveći dio formula u sakramentarima, a nerijetko i jedini, redovito su dijelovi za euharistijsko slavlje; mada nije neobično da sakramentar sadrži i predsjedateljske tekstove za ostale sakramente, posebno sakramentale, odnosno blagoslovine. Misal, iako se razvio iz sakramentara, sadrži sve potrebne dijelove misnoga slavlja; dakle osim predsjedateljskih molitava i čitanja, sadrži i pjevane dijelove predviđene za euharistijsko slavlje.³⁶

3. PORIJEKLO

U samome kodeksu **St** nema niti jedne bilješke koja bi izravno govorila ili upućivala na mjesto, a još manje na vrijeme nastanka.³⁷ Nema niti kalendara koji je obično dolazio na početku liturgijskih knjiga. Stoga ne čudi da je tradicionalno u splitskoj Crkvi držano, na temelju izvještaja Tome Arhiđakona, da je **St** donio nadbiskup Bernard iz Perugie koji je postao splitski nadbiskup oko 1200. godine. Svakako za vremensku dataciju najbolji je trag sam tip pisma u kodeksu sa svim specifičnostima. U potrazi za mjestom nastanka potrebno je stoga krenuti ponešto zaobilaznim putem, tj. od liturgijskih specifičnosti samoga kodeksa koje su nam dostupne. One se prvotno nalaze u *sanktoralu*, odnosno sloju svetačkih slavlja koji se nalaze u sakramentaru.

---

³⁴ Usp. A. Badurina, *Illuminated manuscripts in Croatia*, 90-91; V. Novak, *Notae paleographicae chronologicae et historicae I-VII*, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 15 (1928.), 159-222.

³⁵ Usp. C. Folsom, *I Libri liturgici romani*, u: A. J. Chupungco (prir.), *Scientia liturgica*, sv. 1, Piemme, Casale Monferrato, 1998., 264.

³⁶ Usp. C. Folsom, *I libri liturgici romani*, 283-289.

³⁷ Usp. Š. Marović, *Sakramentar riznice splitske katedrale*, 65.

3.1. Vrijeme nastanka

Gotovo sva dosadašnja istraživanja različitih autora suglasna su u mišljenju da je **St** nastao polovinom 12. stoljeća.³⁸ V. Novak je prvi koji je došao do toga zaključka na temelju paleografske analize, koja bi imala odgovarati stilu i tipu pisma koji je u Europi još uvijek prevladavao u 12. stoljeću.³⁹ D. Kečkemet kao povjesničar umjetnosti se također slaže s Novakovim mišljenjem.⁴⁰ Ovu tezu još više pokušava utvrditi Š. Marović: na sličan dedukcijski način analizira i notne grafeme koji se pojavljuju u kodeksu te dolazi do zaključka da je tip notacije u **St** beneventanska notacija koju je datirao u 12. stoljeće. Detaljnijim istraživanjem došlo se do izazova i poteškoća. Naime notni zapisi su očigledni kasniji dodaci, ali još uvijek u kronološkom smislu, dodani nedugo nakon nastanka kodeksa. Zanimljivo je što se zajedno na listovima koji sadrže notaciju, odnosno neume koje su beneventanske provenijencije, pojavljuju i dijelovi teksta pisani goticom, ispod samih neuma, ali također s elementima karolinške minuskule. Većina je autora goticu datirala u prvu polovinu 13. stoljeća.⁴¹ Postavlja se pitanje: kako su zajedno na istome listu dva različita tipa zapisa k tomu različito datirana, a očito su složena u kompaktnu cjelinu – tekst potpisan ispod neuma? Logičan odgovor je proširenje hipoteze, prema kojoj su ovi tipovi pisma u 12. i 13. stoljeću još uvijek paralelno korišteni na području današnje južne Hrvatske.⁴² Možemo izvesti i sljedeću hipotezu: gotica, koja u 12. stoljeću počinje svoj razvitak već je prisutna i na istočnom Jadranu. Tako je moguće da je pisar teksta bio vješt u tada novome pismu dočim je pisar nota još uvijek koristio beneventanski tip.

U konačnici na temelju paleografskih zaključaka prethodnih studija, prema tipu pisma možemo se složiti s pretpostavljenim i široko prihvaćenim vremenom nastanka kodeksa koji ga smješta u polovinu 12. stoljeća. Kasniji dodaci svjedoče o čestoj uporabi i potrebi za prilagodbama, ili današnjim rječnikom rečeno *ažuriranjima*.

³⁸ Prvotne pretpostavke su govorile o 13. stoljeću. Usp. Jelić – Bulić – Rutar, *Vodja po Spljetu i Solinu*, 105.

³⁹ Usp. V. Novak, *Scriptura beneventana s osobitim obzirom na tip dalmatinske beneventane*, Sveučilišna knjižnica, Zagreb, 1920.

⁴⁰ Usp. D. Kečkemet, Romaničke minijature u Splitu, *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, 2 (1957.) 1, 129.

⁴¹ Novak je iznimka jer je datira u 14. stoljeće. Usp. Novak, *Notae palaeographicae*, 159-187. Prof. M. Stocchi, paleograf u Vatikanskim arhivima u analizi iz 2015. datirao ju je u 13. stoljeće.

⁴² Novak predmnijeva da su pisari, svaki osobno, istodobno koristili i beneventanu i goticu, pa su tako neizbježni utjecaji jednoga stila u drugi.

3.1.1. Obrasci za slavlje sv. Franje Asiškoga i sv. Dominika – listovi 201 i 202.

Ove obrasce možemo promatrati baš kao *ažuriranja*. Kako su i sv. Franjo Asiški i sv. Dominik živjeli, a i proglašeni svecima tek u 13. stoljeću, Franjo 1228. godine, a Dominik 1234.,⁴³ na prvi pogled ti bi obrasci pomicali vrijeme nastanka kodeksa najranije u četvrto desetljeće 13. stoljeća. No slijed teksta s f. 200v na 201r prekinut je, kao i s f. 202v na 203r: molitva *Secreta* od mise *Pro benefactoribus defunctis*, na f. 200v ne nastavlja se na f. 201r, već na f. 203r.⁴⁴ Stoga je jasno da su ff. 200 i 203 starija dvolisnica, mada su i oni kasniji dodatak izvornom dijelu. Listovi 201 i 202 su očit kasniji dodatak koji je mogao biti dodan tek nakon 1234. godine te umetnut između listova 200 i 203. U općem kontekstu *sanktorala* u kodeksu **St** ovo je pokazatelj brzoga širenja štovanja svetih Franje i Dominika u Splitu i splitskoj Crkvi, pogotovo ako znamo da su već u prvoj polovini 13. stoljeća i franjevci i dominikanci imali samostane u Splitu.⁴⁵ Stoga je ovaj dio vjerojatno nadopisan polovinom ili nakon polovine 13. stoljeća.

3.2. Mjesto nastanka

3.2.1. Galikanski utjecaji

U kodeksu nema nikakve naznake mjesta odakle bi potjecao.⁴⁶ Nema ni kalendara koji bi mogao olakšati potragu za mjestom nastanka. Analizirajući svetačka slavlja u sakramentaru, Š. Marović je došao do zaključka kako je **St** nastao na području Galije, današnje Francuske.⁴⁷ Naime, u kodeksu imamo sloj svetaca koji su isključivo

---

⁴³ Usp. J. Lang, Franziskus, *Lexikon für Theologie und Kirche*, sv. 4, Herder, Freiburg-Basel-Rom-Wien, 1995., 44-47; I.W. Frank, Dominikus, *Lexikon für Theologie und Kirche*, sv. 3, Herder, Freiburg-Basel-Rom-Wien, 1995., 319-320.

⁴⁴ Molitva *Secreta* iz mise *Pro benefactoribus defunctis* u **St**, f. 200v: *Suscipe Domine, haec munera pro animabus omnium nostrorum <re>qui* [f. 203r] (*escentium benefactorum et pro*) *beneficiis eorum, quibus sustentamur; da eis retributionem in regno caelorum*. Dijelovi u zagradi su izbljedjeli u **St**, stoga smo za ponovno uspostavljanje teksta koristili seriju *Corpus Orationum*. Usp. *Corpus Orationum*, sv. 9, br. 5728, u: *Corpus Christianorum Series Latina*, sv. 160 H, ur.: B. Coppieters't Wallant, Brepols, Turhout, 1986., 94.

⁴⁵ Usp. F. Šanjek, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata. Srednji vijek*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, ²1993., 280-305.

⁴⁶ Usp. Š. Marović, *Sakramentar riznice splitske katedrale*, 65.

⁴⁷ Usp. *Isto*, 66. S druge strane, Badurina mjesto nastanka smješta na sjever Italije. Na temelju svega dosada rečenog, držimo da Badurininu hipotezu ne može biti točna. Usp. A. Badurina, *Illuminated manuscripts in Croatia*, 91.

štovani na području Galije: *Kristofor i Kukufat* (f. 112 v), *German – Germanus* (f. 112bis r), *Leodegar* (f. 130 r), *Krispin i Krispinijan* (f. 132 r), *Lazar* (f. 140 r). Ti sveci daju dubok galski pečat sakramentaru.⁴⁸ No, Galija, odnosno područje današnje Francuske, još uvijek je izuzetno širok i velik prostor. Stoga smo u hodu prema traženju mjesta nastanka kodeksa precizirali još jednu referentnu točku: liturgijski obrazac (formular) za slavlje sv. Leodegara. Usporedbama sa srednjovjekovnim liturgijskim izvorima ustanovili smo da formular za slavlje sv. Leodegara postoji i u *Missale Gothicum*, koji je zapravo liturgijska knjiga galikanske liturgije. Obrazac iz *Missale Gothicum* je različit od onoga u **St.**⁴⁹ Dapače Zborna molitva – *Oratio Collecta* slavlja sv. Leodegara, kako je nalazimo u **St.**, do sada je nepoznata!⁵⁰ Nismo je pronašli niti u jednome liturgijskom izvoru, kao ni u velikom slijedu u kojemu su sabrane sve poznate liturgijske molitve iz sakramentara i misala, *Corpus Oratorum*.⁵¹ Molitva se u do sada istraženim izvorima nalazi samo u **St** na f. 130r, čime naš kodeks dobiva još više na posebnosti i povijesnoj važnosti i u svjetskim razmjerima, kao jedinstveni svjedok ove liturgijske molitvene formule:

Oratio. Deus, qui praesentem diem honorabilem nobis in beati Leodegarii episcopi et martyris tui passione fecisti, da Ecclesiae tuae de tanto pontifice gaudere, ut apud misericordiam tuam exemplis eius adiuvemur et meritis. Per.⁵²

⁴⁸ Usp. Š. Marović, Sakramentar riznice splitske katedrale, 66.

⁴⁹ *Missale gothicum* n° 425 – 431, ur. L. C. Mohlberg (Rerum Ecclesiasticorum Documenta, Series Maior, Fontes 5), Herder, Roma, 1961., 104-106.

⁵⁰ Marović za njih ne donosi nikakav izvor. Usp. Š. Marović, Sakramentar riznice splitske katedrale, 75-77. U budućnosti namjeravamo obraditi i takve jedinstvene, unikatne liturgijske obrasce u **St.**

⁵¹ *Corpus Oratorum*, ur. E. Moeller - I. M. Clément - B. Coppeters't Wallant (prir.), *Corpus Christianorum Series Latina*, sv. 160-160M, Brepols, Turnhout, 1992.-2004.

⁵² Iako je obrazac jedinstven i u ovakvom se obliku ne pojavljuje u drugim izvorima, radi se o tzv. "centonskom" obrascu. Takvi molitveni obrasci nastaju kompilacijom pojedinih sintagmi ili dijelova već poznatih molitvenih obrazaca. Neki dijelovi od kojih je sastavljen naš obrazac poznati su iz ranijih obrazaca, a možemo ih naći u izvorima: *Sakramentar iz Verone*, br. 251, *Gelazijevski sakramentar*, br. 901 i *Grgurov sakramentar*, br. 574: *Deus qui praesentem diem honorabilem nobis in beati iohannis nativitate fecisti, da populis tuis spiritualium gratiam gaudiorum, et omnium fidelium mentes dirige in viam salutis aeternae*; te ponovno *Gelazijevski sakramentar*, br. 860 i *Grgurov sakrametar*, br. 776: *Deus qui es sanctorum tuorum splendor mirabilis, qui hunc diem beati andreae martyrio consecrasti, da ecclesiae tuae de eius natalicia semper gaudere ut apud misericordiam tuam exemplis eius protegamur et meritis*.

Za ovo slavlje u izvorima su posvjedočene molitve, iz obrazaca u *Missale Gothicum* (MG), a različite od ove u **St**.⁵³ Pored MG, koji je izvor galikanske liturgije, jednaku molitvu kao i u njemu nalazimo još u izvorima: *Missale Gemmeticensis* (vjerojatno iz Engleske, Winchestera),⁵⁴ *Sacramentarium Rhengauense* (Sakramentar iz Rheinana, Njemačka),⁵⁵ te u *Missale ad usum Ecclesiae Westmonasterii* (iz Westminstera, Engleska). Sveti Leodegar je bio biskup i mučenik u Autunu (sjeverozapadna Francuska) u 7. stoljeću.⁵⁶ Posredno promatranje ovih izvora koji nam svjedoče geografsku raširenost štovanja sv. Leodegara otkriva moguće utjecaje s britanskoga otočja i na **St**. Ipak ne smijemo zanemariti činjenicu kako je molitva iz **St** posve različita od one u navedenim izvorima. Nadalje oblik i struktura molitve u **St** su tipično rimskoga tipa, rimske liturgije. Liturgijski kontekst cjelokupnoga sakramentara, kao i sami tekstualni sadržaj molitve to svjedoči: cijeli **St** je pod jakim utjecajem grgurovske i gelazijevske tradicije rimskih sakramentara. Također **St** sadrži i neke obrasce iz *Pontificale Romano-Germanicum*.⁵⁷ Promatrajući sve ove premise zajedno možemo ustvrditi kako je **St** franko-rimska liturgijska knjiga. Time dolazimo do hipoteze da je kodeks **St** nastao na području pod utjecajem *Svetoga Rimskoga carstva* polovinom 12. stoljeća.

Vodeći računa i o vremenu nastanka i o prisustvu sv. Leodegara u kodeksu, kao i ostalim galikanskim svecima⁵⁸ te naposljetku o rimskoj liturgijskoj tradiciji prisutnoj u sakramentaru možemo mjesto nastanka sužavati pa posljedično doći do zaključka kako je **St** nastao negdje na području današnje središnje ili južne Francuske. Na tom području možemo naći u istom kontekstu i vremenu rečene premise, odnosno rimsku liturgiju s jakim galikanskim pečatom. No i to je još uvijek poprilično veliko i neprecizirano područje.

---

⁵³ Usp. Corpus Oratorum n° 1455, u: *Corpus Christianorum Series Latina* 160 A, 260. Navedena formula je *Collectio. Missale gothicum* n° 426, ed. Mohlberg (*Rerum Ecclesiasticorum Documenta, Fontes* 5), 104.

⁵⁴ Usp. Corpus Oratorum, u: *Corpus Christianorum Series Latina* 160 A, XX.

⁵⁵ Usp. *Sacramentarium Rhenaugense*, u: A. Hänggi – A. Schönherr (prir.), *Spicilegium Friburgense* 15, Universitätsverlag, Freiburg, 1970., 49-53. *Ibid.* n° 886, 194.

⁵⁶ Usp. *Martyrologium Romanum ex decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatum. Editio altera*, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 2004., 550.

⁵⁷ Usp. Š. Marović, *Sakramentar riznice splitske katedrale*, 69. *Rimsko-germanski pontifikal – Pontificale Romano Germanicum* je nastao u Mainzu tijekom 10. stoljeća.

⁵⁸ Usp. G. Gresser, *Leodegar, Lexikon für Theologie und Kirche*, sv. 6, 831.

3.2.2. Hispanski utjecaj

Daljnji korak u preciziranju mjesta nastanka jest na prvi pogled uobičajen liturgijski obrazac na f. 139r u **St.** Liturgijski obrazac je naslovljen *Eulaliae martyris* – slavlje svete Eulalije mučenice.⁵⁹ Ova svetica se spominje također i u *MG*.⁶⁰ Usporedba je pokazala kako se obrasci za slavlje svete Eulalije mučenice u **St** i u *MG* razlikuju, dapače nemaju niti strukturalne sličnosti. Razlozi su već navedeni u primjeru sv. Leodegara. Naime liturgijski obrazac svete Eulalije u **St** jest iz gelazijevske (dakle rimske) liturgijske tradicije, ali ga u toj tradiciji nalazimo u slavlju svete Felicite. Nalazi se u Gelazijanskom sakramentaru *GeV* 1070 – 1072.

Radi lakšega praćenja usporedno donosimo oba obrasca:

GeV 1070 – 1072	St f. 139r
<i>In natale sanctae Felicitatis. Item VIII kalendas Decembris</i>	<i>Eulaliae martyris</i>
1070 Intercessio nos, quaesumus, domine, sanctae Felicitatis martyrae tuae uotiu confoueat, ut eius sacrata natalicia et temporaliter frequentemus et conspiciamus aeterna: per.	Intercessio nos, quaesumus, domine, sanctae Eulaliae martyris tuae uotiu confoueat, ut eius sacrata natalicia et temporaliter frequentemus et conspiciamus aeterna. Per Dominum.
1071 <i>Secreta.</i> Munera tibi, domine, pro sanctae Felicitatis gloriosa commemoratione deferimus, quae nobis huius solempnitatis effectum et confessionem dedicauit et sanguinem: per.	<i>Secreta.</i> Munera tibi, domine, sanctae Eulaliae gloriosa commemoratione deferimus, quae nobis huius solempnitatis effectum et confessionem dedicauit et sanguine. Per.
1072 <i>Post communionem.</i> Praesta, domine, quaesumus, ut sacramenti tui participatione uegitati sanctae Felicitatis quoque martyris praecibus adiuuemur: per.	<i>Post communitio.</i> Praesta, domine, quaesumus, ut sacramenti tui participatione uegitati sanctae Eulaliae quoque martyris praecibus adiuuemur. Per Dominum.

⁵⁹ Sveta Eulalija, hispanska mučenica, mučena je za Dioklecijanova progonstva u Meridi. Spomendan joj se slavi 10. prosinca. Suzaštitnica je Crkve u Barceloni. Usp. O. Engels, Eulalia, *Lexikon für Theologie und Kirche*, sv. 3, 986.

⁶⁰ *Missale gothicum* n° 138-142, ed. L.C. Mohlberg (*Rerum Ecclesiasticorum Documenta, Fontes* 5), 40-42.

Razlike u obrascima, osim svetačkih imena, su ponešto stilske naravi, uz neke varijacije u prijepisima što nije neobično u srednjovjekovnim izvorima. Nije neobično ni to da se jedan obrazac koristio za više različitih svetačkih slavlja, naravno prilagođujući ime sveca. U **St** ime je promijenjeno sukladno običajima mjesta gdje se slavio blagdan sv. Eulalije. Njezino je štovanje gotovo isključivo prisutno u Hispaniji, a posebno u Barceloni.⁶¹ Stoga u **St** imamo i hispano – mozarapske liturgijske utjecaje.

3.2.3. Mjesto nastanka

Iz gornjih premisa izvodimo sljedeće tvrdnje: **St** po formi i tipologiji jest sakramentar rimskoga tipa i to *gelazijanizirani grgurovski sakramentar (gregoriano gelasianisato)*; potom smo ustanovili sloj galikanskih svetaca te konačno obrazac svete Eulalije koji nam pokazuje utjecaj s Iberskoga poluotoka. Jezikom matematike, imali smo jednadžbu kojoj smo otkrivali nepoznanice koje nam u konačnici otkrivaju rješenje, odnosno mjesto nastanka kodeksa **St**. Dakle, imamo premise:

- Knjiga rimske liturgije
- Galikanski sveci
- Sveta Eulalija iz Barcelone – hispanski utjecaj

Galikanski sveci i hispanaska svetica mogu se u razvijenom srednjem vijeku, odnosno u vrijeme nastanka kodeksa (12. stoljeće), nalaziti unutar obrazaca rimske liturgije samo u južnoj Francuskoj. To je jedino geografsko područje dodira rimske i hispanске liturgije, a razloge prisutnosti galikanskih svetaca u južnom dijelu današnje Francuske nema potrebe detaljnije objašnjavati. Štovanje svete Eulalije na tome području posebno je prisutno na području između Narbone i Montpelliera, pogotovo u gradu Beziersu. U njemu je još od ranoga srednjega vijeka postojala crkva posvećena svetoj Eulaliji. Zaključujemo stoga kako je **St** nastao na rečenom području, vjerojatno baš u Beziersu.

3.3. Od mjesta nastanka do Splita

Kodeks je vjerojatno nastao za neku od crkava u južno-francuskom području. S druge strane vidljivo je da su notni zapisi kasni-

---

⁶¹ Usp. F. Fita, Eulalia of Barcelona, u: *The Original Catholic Encyclopedia* 5, ur. C. G. Herbermann i dr., Robert Appleton company, New York, 1915., 603; *Missale gothicum*, ed. L.C. Mohlberg (*Rerum Ecclesiasticorum Documenta*, Fontes 5), XXIII.

ji dodatak izvornom kodeksu *beneventanskoga tipa*. Područje na kojemu se koristila beneventana u geografskom smislu je dosta ograničeno: koristila se u južnoj Italiji (*Beneventana Cassinense* i *Beneventana Barese*) te u područjima današnje južne Hrvatske, na području Dalmacije (tip *Beneventana Dalmata*). U vrijeme nastanka kodeksa ni u kojem slučaju ne možemo je smjestiti u transalpinska područja ni sjeverno ni zapadno od Alpa, tj. niti u današnju Njemačku i Švicarsku niti u Francusku.⁶² Notni zapisi kako smo vidjeli, datirani su u 12. stoljeće: stoga je jedini zaključak da je nedugo nakon nastanka kodeks **St** prenošen dalje te je stigao u područje na kojemu se koristila beneventana, da bi naposljetku stigao u Split u kojemu je i ostao do danas. Iz povijesnih vrela nije moguće utvrditi kako i kada je kodeks stigao u Split. Imajući na umu i spomenute paleografske odrednice, odnosno dodatke pisane goticom u 13. stoljeću dalo bi se naslutiti da se to dogodilo najkasnije već u drugoj polovini 12. stoljeća. Na temelju podataka koje nam je donio Toma Arhidakon, tradicionalno se, ali opet ne bez osnove, uvriježilo mišljenje da je **St** stigao u Split iz Bologne,⁶³ i da ga je donio nadbiskup Bernardo koji je tamo bio i profesor.⁶⁴ Pretpostavka se čini logična u okvirima tadašnjeg vremena jer veze Splita sadrugom stranom Jadrana nisu nikakva novost.

3.3.1. Sv. Stjepan Ugarski

U sadržaju kodeksa ipak postoji izazov koji dovodi u pitanje uvriježenu tradiciju. U **St** na f. 204r imamo liturgijski obrazac za slavlje Sv. Stjepana *kralja* – kako doslovce stoji upisano: *In sancti Stephani regis*. Iako ga i Marović izričito navodi, ne ulazi u njegovu hagiografsku i povijesno liturgijsku analizu.⁶⁵ Tekstualna analiza molitava ovoga obrasca pokazuje kako se radi o sv. Stjepanu Ugarskom iz 11. stoljeća, a to nedvojbeno pokazuje *Oratio collecta* iz obrasca slavlja sv. Stjepana:

*Deus qui beatum Stephanum confessorem
tuum terreni imperii gloria coronasti, et
sanctorum tuorum societate sublimasti,
praesta, quaesumus, ut quem Pannonia*

⁶² Usp. E. A. Loew - V. Brown, *The beneventan script. A history of the south Italian minuscule*, Edizioni di Storia e letteratura, Roma, ²1980., 47-83.

⁶³ Usp. I. Armanda, Splitski nadbiskup i teološki pisac Bernard iz Perugie, *Kulturna Baština*, 37 (2011.), 34-35.

⁶⁴ Usp. Š. Marović, Sakramentar riznice splitske katedrale, 65-66.

⁶⁵ Usp. *Isto*, 79.

*meruit habere divinae religionis doctorem
in terris, eum modo Ecclesia tua mereatur
habere defensorem in caelis. Per.*⁶⁶

Kodikološka analiza svešćića u kojemu se nalazi ovaj obrazac pokazala je nedosljednosti, što dokazuje kako je cijeli obrazac kasnije dodan: po stilu pisma kojim je pisan taj obrazac, vidi se da je ga je pisala druga (treća ili četvrta...) ruka. Nepostojanje ovoga obrasca i molitve u liturgijskim izvorima porijeklom iz Italije i iz Francuske,⁶⁷ upućuju nas na jedini mogući zaključak, a to je da je kodeks bio u Ugarskoj ili barem na području jakoga ugarskoga utjecaja. Južna Hrvatska prije Zadarskog mira nije bila pod takvim ugarskim utjecajem kao sjeverna Hrvatska – pogotovo u crkvenom smislu. Stoga zaključujemo da je **St** barem jedno vrijeme tijekom druge polovine 12. stoljeća bio u Ugarskoj.

Nadalje Toma Arhiđakon nam svjedoči da je nadbiskup Bernardo često bio na dvoru Ugarskih kraljeva Bele III. i njegova nasljednika Emerika. Imamo stoga jasan povijesni i geografski okvir unutar kojega je lako moguće, dapače i vjerojatno kako je baš nadbiskup Bernardo donio **St** u Split gdje je ostao do danas. Toma svjedoči da je nadbiskupa kralj *obasipao počastima i mnogim darovima*.⁶⁸ Iako nijedan dar nije preciziran, nije nemoguće da bi među tim darovima bila i pokoja knjiga, dakle i kodeks **St**. Imajući na umu prisutnost *dalmatinske beneventane* u kodeksu, datirane u 12. stoljeće, zajedno s ugarskim utjecajima, logično se čini povezati ovaj kodeks s nadbiskupom Bernardom koji je, kako svjedoči Toma Arhiđakon, i prije nego je postao nadbiskup, često išao na dvor ugarskoga kralja.⁶⁹ To se uklapa i u vremenski okvir nastanka beneventanskih notnih zapisa u **St**. Stoga nam se izvjesnim čini da je tijekom posljednjih deset godina 12. stoljeća Bernardo donio **St** u Split, gdje su kodeksu za potrebe mjesne Crkve vrlo brzo dodavani neki dijelovi – konkretno notni zapisi, a kasnije tijekom povijesti i ostali dodaci. Dakle u Split je **St** stigao iz Ugarske, i vjerojatno ga je donio Bernardo kada još nije bio biskup.

---

⁶⁶ Dosada je molitva poznata uglavnom iz kasnosrednjovjekovnih izvora 14. i 15. stoljeća. Usp. J. Danko, *Vetus Hymnarium Ecclesiasticum Hungariae*, Budimpešta, 1893., 88.

⁶⁷ Usp. Corpus Orationum, u: *Corpus Christianorum Scriptorum Latinorum*, sv. 160-160M.

⁶⁸ Usp. Toma Arhiđakon, *Historia Salonitana*, ur. O. Perić - M. Matijević Sokol - R. Katičić, Književni krug, Split, 2003., 83.

⁶⁹ Usp. Toma Arhiđakon, *Historia Salonitana*, 82.

ZAKLJUČAK

Svaki srednjovjekovni rukopis jest poseban i jedinstven na svoj način. Mada ga možemo svrstati u poznatu i razgranatu grupu rimskih sakramentara tzv. grgurovskih gelazijaniziranih sakramentara, uočene značajke u kodeksu **St** još ga više uzdižu u rečenoj jedinstvenosti. Podaci koje smo obradili daju nam nove spoznaje i bacaju novo svjetlo na povijest tog zanimljivoga kodeksa, ali i grada Splita, kao npr. njegov put od mjesta nastanka do Splita. Iako su mnoge stvari o povijesti i liturgijskim značajkama još nejasne i tek se trebaju otkriti, Splitski sakramentar ostaje značajan spomenik cjelokupnoga, a ne samo crkvenoga splitskoga srednjovjekovlja. Također je i spomenik i pokazatelj vrlo aktivnoga života Splitske Crkve u razvijenom srednjem vijeku kao i njezinih veza ne samo sa suprotnom obalom Jadrana, već i sa sjeverom, odnosno tadašnjom Ugarskom. Želja nam je u budućnosti predstaviti i cjelokupni tekst kodeksa, iz kojega bi se mogle izvući daljnje spoznaje i upotpunjavati povijesne i liturgijske značajke – ne samo za splitsku povijest, već i cjelokupnu povijest Crkve u Hrvatskoj, ali kako smo vidjeli i mnogo šire, preko današnje Mađarske, možda i Italije, Francuske pa sve do Iberskoga poluotoka.

FEATURES AND ORIGIN OF THE SACRAMENTARY OF SPLIT

Summary

A very valuable medieval manuscript codex, kept in the cathedral archives of the cathedral of Split, typified by mo. Šime Marović as the Sacramentary, has often been the subject of studies by various scholars. The knowledge of it and its specific features slowly complemented each other. As it is a liturgical book, it is strange that this aspect of this unique book has not been sufficiently explored. In addition to the conclusions drawn from the past research and studies, many questions remain open. One of them is the origin of the Sacramentary: so far there has been a common hypothesis that it was probably brought to Split from Bologna by Archbishop Bernardo. Through a detailed analysis of the liturgical and codicological structure of the Sacramentary, and the discoveries of its extraor-

dinary, even unique, properties, we have come to the conclusions about the origin of this book, about the liturgical influences that have largely shaped the content, and finally how the Sacramentary itself reached Split.

Keywords: Sacramentary of Split, codex, Roman liturgy, Gallican liturgy, Hispano-Mozarabic liturgy